

Huszár Ágnes

Bevezetés a gendernyelvészetbe.

Miben különbözik, és miben egyezik a férfiak és a nők nyelvhasználata és kommunikációja?

Tinta Könyvkiadó: Budapest, 2009. 128 pp.

Csatlós Krisztina

Ez a könyv az első, a gendernyelvészeztől szóló magyar nyelvű áttekintő mű. A gendernyelvészet az alkalmazott nyelvészet rész tudománya, a férfiak és a nők eltérő nyelvhasználatával foglalkozik. A *gender* (társadalmi nem) megkülönböztetése a szexustól (biológiai nem) a tudományos megismerés szempontjából fontos módszertani eszköz. A *gender* tehát ebben az összefüggésben a férfiak és a nők társadalmilag és kulturálisan eltérő mivoltára utal. A szerző célja az, hogy a társadalomról és nyelvről szóló tudásunkat elmélyítve férfiként-nőként tudatosabban éljük meg mindennapjainkat, sikeresebben kommunikáljunk egymással a két nem harmonikusabb együttélése érdekében. A könyv tizenkét fejezetből áll. Könyvismertetésem a fejezetek sorrendjét követi.

Az első fejezet a férfiak és nők kommunikációs különbségeivel kapcsolatos vélekedéseket foglalja össze, leírja a társadalmi nemmel kapcsolatos tudományok (*gender studies*) kialakulásának körülményeit, eddigi eredményeit egészen a gendernyelvészet intézményesüléséig.

A második fejezet a biológiai és a társadalmi nem összefüggéseit vizsgálja a genetikai kódtól az agyban fellelhető különbségekig; leírja az észlelésben, a fizikai erőben, a térlátásban, a nyelvi képességekben megnyilvánuló különbségeket. A szerző megállapítja, hogy a lányoknak jobb a verbális memóriája, jobban teljesítenek célzott szökeresésekben; valószínűnek tartja, hogy a nők biológiailag eleve kedvezőbb adottságát a társadalmi szerepelvárások felerősítik.

A harmadik fejezet a hangzó beszéd eltéréseit vizsgálja férfi és női beszélőknél. A nők alaphangmagassága magasabb, a nők gyorsabban és levegősebb kiejtéssel beszélnek, gazdagabban élnek a mondatfonetikai eszközökkel, nagyobb kiterjedésű dallamsémákat használnak, a magasabb presztízsű társadalmi csoportok beszédnormáját követik. A férfiak többet hezitálnak, több náluk a kitöltött szünet. A szociális tanulás módosíthatja az alaphangmagasságot. A tudatos normakövetés alkalmassá teszi a nőket arra, hogy minden olyan területeken sikeresen dolgozzanak, ahol fontos a kommunikációs készség, például a telefonos ügyfélszolgálatoknál. A politikában vagy a gazdaságban sikeres nők paradox módon a férfiakra jellemző beszédmódot igyekeznek megközelíteni.

A negyedik fejezet a nyelvtani nemnek a társadalmi nyelvhasználatra gyakorolt hatásával foglalkozik. Az egyes nyelvek eltérnek abban, hogy mennyire fejezik ki a beszélő és a megszólított nemét. Számos nyelvben léteznek mindkét nemre, illetve külön férfiakra és külön nőkre utaló főnevek. Az indoeurópai nyelvek egy részében a főneveknek három neme van, más részének csak kettő. A nyelvtani nem nem feltétlenül utal a biológiai nemre, ilyen pl. a német *das Weib* 'nő' szó. Vannak olyan nyelvek, amelyek rendszeréből hiányzik a nyelvtani nem. Az ilyen nyelvek – ezek közé tartozik a magyar is – kevésbé teszik érzékennyé a nyelvhasználót a nemi megkülönböztetésre. A férfiak és a nők morfémahasználata is eltér, a nők szívesebben használják a kicsinyítő képzőkkel képzett, familiáris-kedveskedő alakokat. A főhős, illetve az elbeszélő nemét elrejtő, nemileg

semleges szöveg létrehozható, de különböző módokon, attól függően, hogy az adott nyelv rendszerében mennyire van jelen a nyelvtani nem.

Az ötödik fejezet a két nem beszédében fellelhető modalitásbeli, szintaktikai és lexikai eltéréseket elemzi. A két nem beszéde között ritkán találhatunk modalitásbeli eltérést. A hagyományok szerint a japán nyelvben nem használhatnak a nők felszólító módú igealakokat a férfiakkal szemben. Mára, úgy tűnik, a professzionális szerephez kötődő normák felülírták a nemhez kapcsolódó normákat. A szintaktikai szerkezetek eltérése inkább az iskolázottsághoz kötődik s nem a nemhez. A Brit Nemzeti Szövegtár azt mutatja, hogy a nők hosszabb, jobban megszerkesztett mondatokban beszélnek. A huszadik század hetvenes éveiben készült felmérések szerint a nők gyakrabban használják a visszakérdezést, amely bizonytalanságot árul el. A nők gyakrabban használnak feltételes alakokat, amivel udvariasságot fejeznek ki. A szókincs is eltérő lehet a két nemnél. Egyes archaikus nyelveknek, mint például a sumér, létezik egy férfi és egy női változata. A verbális tabuk gyakran eltérnek a két nem számára. Az idősebb nők kevesebb trágár szót használnak, mint a férfiak. A fiatal fiúk és lányok között csökken a különbség a trágár szavak használatának tekintetében. Lakoff az 1970-es években született híres írásában három olyan lexikai csoportot emelt ki, melyeket főleg a nők használnak. Ezek a finom megkülönböztetésekre alkalmas színnevek, a kedveskedő megszólítások és a melléknevek.

A nők a hagyományos nyelvhasználat őrzői, ugyanakkor ők a nyelvhasználati újítók is. Ez az ellentmondás csak látszólagos, ugyanis a két megállapítás a nők nem azonos csoportjára vonatkozik. A nők társadalmi helyzetének megítélésében valószínűleg fontosabb szerepet játszanak a szimbolikus jelentések, mint a férfiak esetében. A lányok nagyobb fontosságot tulajdonítanak a nyelvhasználatnak, mint a fiúk.

A hatodik fejezet áttekintést nyújt a férfiak és nők által együttesen és külön-külön használt szövegtípusokról. Több az a nyelvi alkalom, amelyekben a férfiaké a vezető szerep. Grúziában a vendégséget hagyományosan a házigazda, a zsidóknál a pészachi szédereste rítusát az apa irányítja. Az európai kultúrában az ókortól kezdve fontos szerepet játszottak a nők a temetéssel, gyásszal kapcsolatban. A hallgatás éppúgy lehet a hatalom jele, mint a hatalomnélküliség. A katolikus papság számára fenntartott szövegek nemi alapon kodifikáltak. Mindkét nem pletykálgodik, de míg a férfiak kompetitív jelleggel, addig a nők szupportív jelleggel. A rituális vicceselés a férfiakra jellemző, a célja a csoportidentitás erősítése. A nők is szívesen viccelődnek egymás között. A munkahelyen a férfiak többet viccelődnek. Ez azért van így, mert ők töltenek be magasabb pozíciókat. A nők inkább céltáblái, nem mesélői a vicceknek. Az Amerikai Egyesült Államokban a nyilvánosság előtt szigorúan vigyáznak a politikai korrektségre, sajnos, Magyarországon még nem.

A hetedik fejezet a női és férfi, valamint a vegyes nemű csoportok társalgásának jellemzőivel foglalkozik. A vegyes nemű csoportok társalgásában a két nem eltérő stratégiákat alkalmaz. A témákat a férfiak tartják ellenőrzésük alatt. A nők érdekeltőbbek a beszélgetés fenntartásában. A férfiak többet vágnak közbe, mint a nők. A férfiak hasonló gyakorisággal szakítják félbe a gyerekeket, mint a nőket. Mindkét szülő gyakrabban vág a kislányok szavába, mint a kisfiúkéba. A beszélők státusa fontosabb tényező, mint a beszélők neme. A beszélgetés céljának a nők a kapcsolatépítést tartják, míg a férfiak a problémák közös megoldását.

A nyolcadik fejezet az udvariasság és a nyelvi agresszió megnyilvánulási formáit írja le a két nemnél. A nyugati és keleti kultúrák eltérően értelmezik a hatalom és a

szolidaritás fogalmát. A keleti családokban az apa áll a hierarchia élén, de ez nem gátolja a szeretetteljes viszony kialakulását. Magyarországon a tizenkilencedik és a huszadik században családon belül a nők magázták a férfiakat, míg a férfiak tegezték őket. A családi nevelés során eltérően alakul a fiúk és a lányok szereprepertoárja. A serdülő fiúkra jellemző a cukkolás, a beszélés; a lányok gyakran bókolnak egymásnak. A nemi szerepek azonban nem egységesek, minden egyes egyének ki kell harcolnia azt a formát, ahogyan megéli a maga nemi szerepét. A nemi viselkedés kultúránként eltérő. A globalizáció hatására a kultúrák közelednek egymáshoz, ez a nemi szerepek közelítésére is érvényes. A nőket meg kellene tanítani az asszertív viselkedésre, érdekeik hatékony képviselésére.

A kilencedik fejezet a két nemnek az un. nyilvános térben történő eltérő megjelenését részletezi. Magyarországon csak 1945-ben az általános választójog bevezetése tette lehetővé a nők közjogi egyenlőségét. A ruha mindig is jelként funkcionált: jelölte a személy csoporthoz tartozását, rangját, családi állapotát. Mára a nyugati kultúrákban megváltozott a férfiak és a nők ruházata, a férfiak öltözködése lazábbá, kényelmesebbé vált, a nők körében elterjedt a nadrágkosztüm. A régi korokban az arányos, kisportolt test volt az ideál mindkét nem számára. A huszadik század elejétől kezdve a nők egyre többet foglalkoztak testük formálásával. Ma egyre több nő szenved testképzavarban, evészavarban. A két nem metakommunikációjában is eltérés mutatkozik. A nők beszéd közben a fejüket kissé balra és előre tartják. A nők arcjátéka kifejezőbb. A nők többször mosolyognak és sírnak, mint a férfiak. A nők érzékenyebbek a nemverbális jelzésekre, különösen jól értelmezik az arckifejezéseket.

A tizedik fejezetből megtudhatjuk, hogy mennyire felértékelődött napjainkban a kommunikációs készség a munkaerőpiacon. Létrejötték kizárólag a kommunikációra építő munkakörök, mint például a telefonos ügyintézőké. A nők alkalmasabbak erre a kommunikáción alapuló munkára. Pusztán a hangjukkal kedvességet, rokonszenvet, ugyanakkor szakmai kompetenciát is tudnak sugározni. Magyarországon 1946-tól járhatnak a nők egyetemre korlátozás nélkül. Ma több Magyarországon a felsőfokú végzettségű nő, mint férfi. Egy szakma presztízse és a benne dolgozó nők aránya között negatív korreláció van. A vezetői posztokat még mindig férfiak töltik be. A felvételi elbeszélgetéseken – kapuőri helyzetben – sztereotípiák alapján dönt a személyzeti vezető a jelentkező felvételéről. Ha férfiak látják el ezt a funkciót, többször döntenek – már csak a hasonlóság okozta bizalom alapján – a férfi jelölt mellett a nő ellenében. A politikában és az érdekképviseleti szervezetekben még mindig kevés a nő, ebbe sem szabad belenyugodnunk.

A tizenegyedik fejezet a két nem különböző társadalmakban elfoglalt helyét vizsgálja, s azt, hogy ez miként tükröződik az adott társadalom nyelvében. Magyarországon 1895-ben törvényileg szabályozták a férjes nők névhasználatát (*Kis Lajosné*). 1953-tól a nő megtarthatja az eredeti nevét. 1974-től használható a *Kisné Nagy Éva* alak. 2004-től közös családnevet lehet kialakítani (*Kis-Nagy*). A magyar nők nagy része még ma is fontosnak tartja nevében házasság voltának jelölését. A megszólítási szokások is aszimmetrikusak a nők hátrányára. A szexizmus megjelenik a nyelvileg kódolt formában is. A férfi szolgál az ember prototípusaként, a nőt hozzá képest határozzák meg. A magas presztízsű foglalkozásnevek inkább férfiakra utalnak. A szótárakban több a nőkre utaló negatív példa. A frazeologizmusokban – nem csak a magyarokban – a nők ostoba, erkölcstelen, pazarló, lusta, hiú, cifrázkodó lényként jelennek meg. Az angol *gossip* (pletyka) szó a *god-sib* (keresztanya) szóból származik. Ha egy férfiről és egy nőről van szó, mindig a férfinév hangzik el először. A férfiak gyakran felmentik magukat a nőekkel szembeni erőszakos

viselkedés alól a nők „kihívó” viselkedésére való hivatkozással. A verbális erőszak ellen társadalmi kontrollal tudunk hatékonyan védekezni.

Az utolsó – tizenkettedik – fejezet megadja a korábban leírtak elméleti hátterét. Az esszencialista és a kreacionista felfogás szerint a nemi különbségek velünk születettek. A szociális nézetrendszer a szociális tanulással magyarázza a nemi szerepek kialakulását. A konstruktivisták azt gondolják, hogy a nemhez kötött szerepek a társas interakcióban jönnek létre. A két nem eltérő kommunikációjának modelljei a deficithipotézis, a dominanciaelmélet, a differenciahipotézis és a (de) konstrukciós modellek. A dinamikus felfogás a társadalmi nemet nem adottként, hanem a kommunikációban létrejövöként tételezi. Végül a szerző megállapítja: ahhoz, hogy az emberiség megbirkózzon az előtte álló kihívásokkal, mindkét nemnek ki kell vennie a részét az értékteremtő munkából. Ehhez meg kell valósítani a két nem esélyegyenlőségét. Ez a célja az Európai Unió gender-mainstreaming néven kialakított politikai stratégiájának.

Minden egyes fejezet végén megtalálható az ajánlott irodalom jegyzéke, és gondolatébresztő feladatokat olvashatunk. A kötet végén bőséges, kettőszázhuszonnyolc tételes, a nemzetközi szakirodalmat felvonultató válogatott bibliográfia található. A monográfia magas szakmai színvonala és olvasmányos stílusa a lektori megbízást ellátó Kegyesné Szekeres Erikának is köszönhető. A Tinta Könyvkiadó munkatársainak gondos munkáját dicséri a szép kivitelű könyv, borítóján Rafael Győző Viktor izgalmas, *Modern Ádám és Éva* című festményének reprodukciójával.

A könyv kiválóan használható tankönyvként a bölcsészettudományi karokon, számos alkalmazott nyelvészeti diszciplína, például a szociolingvisztika, a kommunikációelmélet, a fordítástudomány, és végül, de nem utolsó sorban a nemek tudománya struktúrájába egyaránt beépíthető. Elolvasását javaslom mindenkinek, aki szeretne – saját nemi szerepét tudatosan felvállalva – hatékonyabban kommunikálni. Jó szívvel ajánlom a könyvet mindazoknak, akiket foglalkoztat a nők és a férfiak közötti különbség és az esélyegyenlőség kérdésköre, illetve akiket érdekel, hogyan mutatkozik meg a nemek közötti különbség a kommunikációban. Az alapos szakirodalmi feldolgozás, a szemléletes példák, a *lege artis*, de mégis gördülékeny stílus igazán érdekes olvasmánnyá varázsolják a könyvet.